

Kratilo platonikoaz

M.A. UNANUA GARMENDIA

I. Platon izan liteke, eta Platonen lanen artean aztertzeraz goazen liburu hau eskuarki, euskal tradizioan eragin nabarmena utzi zuen lehenetariko iturri klasikoa. A. Oihenart, nahiz eta aipamen zuzenik ez aurkitu, haren iradokipenez osatutako tradizioko iturrietatik edanez saiatu zen lehen ahalegin etimologiko bat egiten, eta, nola M. Larramendik hala P. P. Astarloak, estreinakoak hizkuntz gaitan autoritate gisara goraiatu ondoren, tradizio horrek akuilatuta eraiki zituzten beren asmaketak, bien lanek oin espekulatibo nagusia hortxe hartzen zutelarik, itxuraz behintzat.

Oro har, hizkuntzalaritza "zientifikoa" sortzen den une beretik, hau da, F. de Saussuren ikastaroaren inguruan metatzen diren materiale eta adigai berrituen ariora, Platonen liburuan plazaratzen ziren arazoak berrikusi ziren; are gehiago, arazo horiek artaz arakatu ondoren jarri zen aldean hizkuntzalaritzaren gaia, diziplina zientifiko gisara eman dezakeenez ohartuta gramatikaren azpitiko sistemaratzeen giltzarria eskaini zuenean. Hala eta guztiz ere, aldeak nabarmenagoak izaki, antzekotasunak dira gehienbat, ez berdintasunak, Platonen testuan aurkitzen direnak; berdinantzeko agitzen den gauza bakarra, agian, bi testuen zorizko atarramentu komun horretan dago, zeran alegia, biak ala biak materiala bilduma ere gertatzen direla, Platonen sistematizazioa denez gero, derrigorrez, diziplina hertsia ikuspuntutik itsututa geratzen dena, eta bere testuaren egitamu hori da, hain zuzen, egitamu horren mistifikazio bat hobe esanda, euskal azterlari haien artean, urratsez urrats, aurrera zena.

Diziplinaren iragan historikoa, edota aztarnen bilaketa eta bilketa egiten denean gero, dagoeneko antzinako greziar tradizio haren

emaitzak era zuhurragoan sailkatuta jasotzen dira. R. Jakobsonek ikurraren izaera bikoitzaz ziharduen batean, zenbateraino den egliunezkoa eta zenbateraino beharrezkoa, Platonen buruan laburbiltzen zuen arazoaren hasera historikoa, estoikoak formula ematera zetoziolarik, zeinuaren definizio formala borobilduko zutenean. Aldi berean, fonetikaren aurreneko aurrerapausoen lorratzean ere abiatuak ziren dagoeneko, Grezian "elementuak" (stokheion) zerizatenetaz eta beren arteko eragiketetat (dynamis) jabetzen hasiak baitziren (eta Platonen testua horren lekuko ere bada), idazketa fonetikoak erraztu zituen azterbideei esker.

Testu beraren etorkizun historikoarekin arretatsuago, L. Bloomfieldek Platonen idatzia zer joeratan gertatu zen abiaburu azaldu zuen. Kratilo platonikoan hitzen sorreraz eztabaidatuko litzateke, ikur-aren alderdi adierazlea eta alderdi adierazia oraindik zehazteke, zeiniek erreferarekin luketen lotura edo harremanaz, berezkoa den ala ohiturak agindua, jakin nahian:

Bere Kratilo elkarrizketan, Platonek (K.a. 427-347) hitzen sorrera eztabaidatzen du, bereziki gauzen eta gauzok izendatzen dituzten hitzen arteko harremana berezkoa eta beharrezkoa ala giza ohituren ondoriozkoa ote den. Elkarrizketa honek mendea beteko duen eztabaida luze baten lehen distirak eskaintzen dizkigu: analogistak bate-tik, hizkuntza berezkoa eta ondorioz funtsean erereduzkoa eta logikoa zela sinesten zutenak, eta anomalistak bestetik, hau guztia ukatzen zutenak, hizkuntzaren egiturak erakusten duen eredurik eza azpimarrazten zutelarik.¹

Analogisten eta anomalisten artean jokatzeko tema, Kratilo elkarrizketan oihartzunik bazuena, areagotik birplanteatu zen, zeren lengoaiaren muina ulertzeko bi eredu aurkari eskaintzeaz gainera, eredu horien arauz hizkuntzak ezagutzarako lukeen gaitasuna ere lehiatzen zen. Hizkuntza berezkoa balitz, erereduzkoa eta logikoa litzateke osotara bere eragiketatan, haatik eragiketeta horietan errealitatearenak islatuko lirarteke sustraitik, eta sustraitik azalerako aldaketa litzateke etimologiatan argitu beharrekoa; hori narrazioren baten bitartez egiten zen, asmakizunetara joz, Bloomfielden hitzetan. Hori izan zen, orokorrean, estoikoek jorratuko zuten bidea, beren argibide semiologiakoei beren interpretazio filosofikoa erantsiz.

(1) Leonard Bloomfield: Hizkuntza. Klasikoak. Bilbo, 1994. 26. or.

Jokaera etimologista finkatzearekin batera, lehiatzen diren joera horietan hizkuntzaren bi ikusmolde gatazkaten dira, arauzkoak ala ausazkoak lirartekeen eragileei begiraleago batzuek eta besteak, baina eztabaida horren pean ezkututzen dena, azken buruan, ez da tema linguistikoa, baizik eta filosofikoa, nola-hala esatearren: hitzetatik ezagutza mamitsuren batetara ailega litekeela uste luketenak leudeke alde batean, eta besteak, ezagutza hori ezinezkoa edota aizuna dela iritziko, bestean. Platonen lanean tema hau berau da nagusi; bere testuak bizkortu zuen hain segur.

Etimologia, zentzu modernoan, analogiaren forma bat balitz bezala ulertzen da. Saussurek gaitu zituen hitz eta ideien arabera, analogiak azaltzen ditu hizkuntzen bilakaera baldintzatzen duten eta aldaketa fonetikoaren arauak esplikatzen ez dituzten faktoreak; izatez ere, fenomeno analogikoen izaera ez da aldaketazkoa, formakuntza berrien sorburuan aurkitzen da aitzitik; faktore formal bat da, eta hein honetan arautzen ditu lengoaiaren sorkariak eta bere etorbidea. Dena den, etimologistaren lana, zentzu honetan, etorbide hori itzullitara jartzen asmatzean datza, bere norabide diakronikoa seinalatzen saiatuz, nahiz eta gertaerez egin lezakeen deskribapena ezin zalon egokitu osotara hizkuntzalaritzaren bati, estatikoa izan nahiz ebolutiboa izan, zeren eta etimologia ez dago arau linguistiko hutsez baldintzatuta bakarrik, eta ez dauka, berez, xederatze metodiko jakinik; "herri etimologia" deritzanak ere, jagoiti, indarrezko eragile dirudi. Atarramentu arauturik bidera ezin badu, horratik, are gutxiago ahal du munduaren isla berezirik jarauntsarazi, hitzak jatorrezkoa duen arbitrariedadearengatik. Etimologiak hitz batzuetatik beste batzuetara eramane gaitzake, ez harantzago: etimologia, beste ezer baino lehen, hitzak argitzea da, haiek besteekin dituzten erlazioen bidez. Argitzeak hau esan nahi du: termino ezagunetan azaltzea, eta hizkuntzalaritzan, hitz bat argitzea hitz hori beste hitz batzuetara bidaltzea da, ez dagoelako beharrezko erlaziorik, hotsaren eta esanahiaren artean. Etimologiaren helburua ez da hitz bakartuak bakarrik esplikatzea; eraketako elementu, aurrizki, atzizki eta abarren historia ez ezik, hitz familien historia egitea da.²

"Ikurraren arbitrariorotasunaren hastapena", badarik ere, erlatibi-

(2) Ferdinand de Saussure: Hizkuntzalaritza orokorreko ikastaroa. Klasikoak. Bilbo, 1998. 230 or.

zaten den puntuan egokitzen zailo analogiari, eta, aldi berean, etimologiari. Erlatibismo puntu hori, baina, ez da egituratzen hitzen ahalmen denotatiboari lotuta, nolazpait jatorrezkoa edota substantziala bailitzan, antzinako etimologisten eredupean. Hura, izan ere, analogiaren trazatu metaforikoan oinarritu zen batez beste, Aristotelek deskribatu zuen prozedurari atxikiago; Platonek, hain zuzen ere, jadanik batera iragartzen eta salatzen zituen nahasketa horiek: etimologisten jakituria abildade sofistikoaren modu bat bihurtzen zuen, non narrazio batek hartzen baitzuen ekoizpen metaforikoaren tokia, munduaren balizko ulermen batzuen ala besteen arabera antolatzen zirelako hitzen etorriak eta jatorriak. Hori buruan, eskuarki, zehaztuko zituen Saussurek analogiaren bi aurpegiak hizkuntzalaritzaren ikuspuntutik, "laugarren proportzionalaren araua" eta "analisi" bereiziz. Analiaren arabera azalduko dira, horrenbestez, lotura etimologikoen sustrai "erlatiboki arbitrarioak", "erlazio sintagmatikoez" eta "elkartzeko erlazioez", biez batera, baldintzatuak, haatik xede substantzialik gabe: hitzak ezagutuko dira hitzetatik, argitu ezin diren hotsetara iritsi aitzin, non "erabateko arbitrariorotasunak" aginduko lukeen antza. Etimologiaren zedarria, izan ere, bere muga eta arriskua, hor dago, eratorpen nabariak egin ezin diren puntuan hain zuzen. Zer egin, bestela, analisiak erro itzulezinetara garamatzanean, erro horiekin?. Azken beltzean, etimologia hizkuntzen arteko ahaldegotasunak edota maileguak azaltzeko tresna bihurtzen da. Euskarari buruz, horregatik, Saussurek berak gatzigatzen zuenez, ez dago gehiegi egiterik, zehaztasun osoz ez behintzat.

Bloomfieldek honela zehazten zuen (38 or.): "hizkera forma baten etimologia bere historia da besterik gabe; hizkuntza bereko forma zaharragoak eta jatorrizko forma bakarrak senide diren hizkuntzetan eman dituen aldaera ezberdinak aurkituz eratzen da historia hori". Bidebatez, argi eta garbi adierazten zuen antzinako etimologisten ekimenaren antzutasuna (ib.): "etimologiak, egungo zentzuan, ez digu nahitaez gardenagoa den hitzen esanahi zaharragoa eskaltzen".

II.

Zehazki izenen zuzentasunaz diharduen testu platoniko honen muina polemikoa da bi bider, kultura tradizio errotu baten aurka

altxatzen delako eta tradizio horren jarraian, bere izenean, lengoaiaren ahalmenez jabetzen hasirik tradizio garaikideago bati ere aurre egin eta gainditzeari ekiten ziolako. Platonen testuan aditzera ematen den hainbat zertzelada, hizkuntzalaritza hertsiairen bornuan oinarri-oinarrizkoak gertatzen diren beste hainbat hastapenezko baleztapenen iragarle da, eta hein honetan gainditzen du hizkuntzaz hasera haietan usatu irudikera zenbait, sofistikaren ekimenaz gauzatuak zirenak gehienbat, haiek plazaratuak eta bultzatuak. Ekimen hauek tradizio zabalago baten ordezkarietaz burutzen zirenez, ordea, lehen urratsean okertu dena bigarrengoan helbidetik bi urrats urrunduago aurkitzen den bezala, bi bider urruntzen ziren tradizioaren helbidearekiko, eta, berebat, tradizio berberori beste horrenbeste desbidera zezaketen bere jatorrizko mugarrietatik. Hizkuntzaren gaineko eztabaldaren despit benturaz, hizkuntzaren gainean eraikiak ziren aurreste kulturalak erasiatzen jardun zuen Platonek testu honetan batez ere, zeren bestelakoak, huts-hutsik hizkuntzazkoak, gorabehera gramatikalak-eta, nola hizkuntzaren filosofiazkoak dei litezkeenak, lantzen baitzituen beste liburu batzuetan ere. Kratilo izeneko honen berezitasuna, benetan erasale agitzen dena, eztabaida sofistikoaren ingurumari kulturala bertan sartu eta errepresentatzeko ahalegina da, arazo linguistikoak beregainki aurkeztuz eta aztertuz.

Sofistikaren ekimenaz piztu zen Grezian hizkuntza gogotan hartzeko beharra, eta Platonek sarritan jaso zuen gogo horren lekukoa bere dialogotan. Kratilo liburukoa da, halabeharrez, osoena eta aldi berean testuinguratuena, hizkuntzaz bezala diharduelako hizkuntz arazo horien iturburu sofistiko horietaz; kokatu ere, hortxe kokatzen baitzuen Platonek berariazko arazoa, hizkuntza eztabaldatan ez baino, esparru zabalagoko eztabalda batean sartuta, bere parte bezala, aurren-aurrenetik, jakingaia gauzen izenek beren izana jatorrez ote darakutsaten ala, bestela, egiunez eta nahiera erabakita, itaunduz mahairatzen zuenean.

Hitz egiteko era egokienaren bilaketan sartzen da hitzen esanahi egokiaren bilaketa. Haatik, bilaketa horiek ez ziren ausaz burutzen, aitzitik, erabat zuzenduta zeuden bere horretan dagoeneko linguistikoak ez ziren aferetara. Izan ere, Hitz egiteko era egokienaren asma-keta betekizun jakin baten zerbitzuan lantzen zen, hau da, hitzak lehiatzen zirenean, eztabaida publikotan, zein zein baino garaileago eta, beraz, boteretsuago atera zitekeen, uneko egoera gorabehera,

arakatu nahi zen; dena dela, hari horretatik ari, argudiatzeko abildadeak hainbat, non iritzari iritzia erasan ahal zion besterik gabe, lehiakideen zein entzuleen borondateak irabazteko abildadeak bilatzen ziren hizkuntzan, "hitzaren botereak" besteak menperatzeko eta makurtzeko artea baitzekarren berarekin eta, horregatik, hizkuntzaren tresneria egokiena nahi zen lortu, tekhne propio bat zelakoan: bi bidetatik joko zen beronen azterketan, tradizio poetikoaren exegesitik, eta ikerketa gramatikalen garapenetik. Horregatik, hizketaren eta hitzen zuzentasun horien emariak lantzen jardun zuten bereziki batzuen batzuek, poeta nagusien ezagutzan eta kritikan iaio aurkezten zituztelarik euren buruak, baina beste alde batetik, poeten ordeko ere ikusten ziren heinean, "hitzaren boterea" aldar-teak eta lilura eragiteko tresna bezala proposatzen zen, eta proposamen honen harian erradikalizatzen zen hizkuntzari buruzko ikuskera sofistiko Platonen ustetan, argumentuak eta iritzia hitzak bezain maneia garri litezkeela aditzera ematen zenean, hots, hizkuntzatik egiazkoa ebazteko dohaina erazuta kausitzen zenean, ez haatik hitzen ezinen baten kariaz, berak uste zuen bezala, baizik eta lego-keen oro hitz huts eta zimardika besterik ez litzatekeelako giza harremanetan. Zentzu honetan salatzen zituen Platonek sofistak bere beste hainbat liburutako aipamenetan.

Hitz egokienaren bilaketatik zetorren, bestalde, hitzen esanahia- ren zehaztapenaren arazoarekin batera, hitzen etimologiarena, eta honekin hitzen eta gauzen arteko loturarena, egokienak kausiturik hitzetan gauzen berehalako ezagutza legokeela sinestuta. Honekin batera, ordea, arazo sakonagoa aurkezten zen, zeren hitzen mailako lehiakortasuna eta erlatibismoa gauzen mailakotara lerratzen zen, eta beraien aldikotasun berbera errealtatearenaren isla bezala ikusten zen: dena antzirudi, aburu eta lehia litzateke. Hau da, izatez, Kratilo platonikoak xehe-xehe antzezten duen aztergai nagusia. Hitzen jatorrian berezko zeozer egonik hitz oro da egoki zeozertaz, hitzen asmaketan berezko ezer ez balego ere bai; bi eratara, horra Platonen erakuspen dialektikoa, gakoa nork agintzen duen jakitea da, Humpty Dumptyren hitzekin esatera.

III.

Platonen filosofian lengoaiak zer leku hartzen duen sumatzeko, eta bidebatez Kratilo zenbateraino dagoen ironia platonikoaz dramati-

zatuta jakiteko, arrasto seguruenak beste dialogo batzutan aurkitzen dira. Gaztetan poeta izan zenak egiten dio gorazarre eta laudatzen du poesia, hitz neurtuaren etorria eta xarma, dagokion arloan, baina eragabetu eta itsustu egiten du bere toki propio horretatik kanpo ez dagozkion arlotan autoritatez agertzen denean, eta, batez ere, bere tresna litzatekeenari, ezaguera poetikoari adi lukeen aditzeraz goraturik, hitzaren autoritatea, "hitzaren boterea", gaineratzen zaionean. Omisioz, Ion elkarrizketan dagoeneko, lengoiaia eta ezaguera poetikoa alderatzeko uzten direnez, hitzetan ezagutza zehaztaturik ez dagoela iradoki gura zuen Platonek, Homero arartekotua (hots, sofistek arartekotua), jakituria orotan motz zela erakutsi nahiz. Berak ageriro zuen iritziari dagokionez berriz, zalantzarik ez dago: margolariaren irudi koloretsua nola, hala lengoaiarena, egiazkotik bi aldiz urrunduta datzake, behin, zerizanaren ezagutzan honen isla datekeelako gehienez (benetakoaren irudia), bitan, zuzeneko isla hori ez bezala, zeharrekoa gizonaren ganoreak berritxuratuta datorkeelako. Dramatismo osoarekin, Politeia-ko VII. liburuko alegia sonatuan azaldu zuen Platonek lengoaiari buruzko bere ikuskera ezkor hau: haitzuloan atxilotutakoek itzalak ikusten dituzte, itzalen ahotsak aditzen dituzte hizketan, eta, hizketarako gai izanik, itzaletan ikusitakoari izen ematen baizik ezin litezke ari, edota itzalekin mintzatzen.

Bertakoen jakituria eta lehia nola ebazten den iradokita geratzen da mito honetan, argi eta garbi edo ilun eta zikinantxe ezpere, zera alegia, izendatze hutsa ustezkoarekin kontatzeko bitarteko huts dela, eta kontatze edo aintzakotzat edukitze honetan ohituenak ateratzen direla aditu irabazle, bide, erreallitatea finkatzeko balinetan:

atxilotuen artean, agertzen diren gauzak zorrotzen ikusten dituenarentzat eta zeintzuk ziren lehen igarotzen direnak eta zeintzuk ondoren edo batera ondoen gogoratzen denarentzat, eta ikuskizun horietan oinarriturik gertatuko dena iragartzeko ahalmen handiena daukanarentzat, litzateke txapela.³

Kratilo liburuan eztabaidatzen dena lengoaiaren usadio hori da, batetik eta bestetik usadio horrek inposatzen zuen malgudura, hitzen dinamika izenen dinamikara baitaratzen zenez gero, hau da, osotakoa bere atal batera: izen guztiak dira hitz, baina hitz guztiak ez

(3) Platon: Politela (516 c-d). Klasikoak. Bilbo, 1993.

dira izen, eta, usadioaren eiteari fido, izenak ematen zion edukia errealtateari, benetan aintzakotzat emateko zenari, kontatzen zue-nari. Oposaketa hau erakusten du epos eta onoma greziar hitzen artean dagoen aldeak: izen arrunten aurrean izen propioek beren esparru berezia daukate, 'izena' adierazi dezakete orokorrean biek ala biek, baina 'izen propioa' onoma hitzak besterik ez. Onoma horiek ziren errealtate eta autoritate emaile tradiziozko usadioan, izenetan gauzen izanaren arrazoa (logos) jaso zezaketelakoan, arrazoimenaren osagarri izan beharrean. Homerorekin hasita, bereberki, onoma eta kleos baliokideak dira, alegia, 'izena' eta 'ospea' (edo 'itzala') batera egiten dira; batera egiten dira, baita ere, onoma eta arithmos, izenduna baizik ez baita zenbakarri, erreal, aintzakotzat hartzekoa benturaz. Onomatomanteia aritmologikoa prozesu horren jarraipen naturala da, eta joera hau zutenek ere hitzaren tradiziori heltzen zioten: den oro zenbaki dela ziotenak, den oro onoma dela ziotenei jarraiki zitzaizkien. Zentzu honetan, Platonek liburu honetan aritmetika adibide legez zerabilenean, agian tradizio horren erremi-niszentziaren baten uxarrean ere bazebilien.⁴

Platonen filosofia tradizio horrekin kritiko agertu zirenekin batera lerrokatzen da oro har, eta espresuki Kratilo testua tradizioaren desmuntaiak gauzatzera zuzentzen da. Horregatik, testu honen aztergaia zehaztu behar da lehen-lehenik, ez da eta, Bloomfieldi irakurtzen genion bezala, "hitza" edota "hizkuntza" orokorrean, zehazki "aintzazko hitza" baizik. Izenen zuzentasunaz galdetzen da (onmatos orthote:ta), ez hitzenetaz (orthoepia), eta izenen bermeaz hitzena eta gauzena nahasirik ikuskatzera emanak zirenen aurka paratzen da fermu eta zimarkun Platon, zeren eta hitzen kontsidero orokorra itzelezko izenen horietatik eratoritzen zen ingurumari sofistikoan, eta berea aruntzagotik zihoan ezagutzaz, heziketaz eta hizketaz ziharduenean; ez zituen, behinik behin, izen hutsak oinarri bezala nahi. Lengoiaren ezina erakusten sailatu zen Platon liburu honetan, eta, kontrakarrean, ezagutzaren harmena eta helmena iradokitzen sailatu zen, bere ikuskeraren arabera. Bere teoria iragarrita besterik ez da geratzen, "ametsantzekoa" da anartean Sokratesen konortean antzezten duena; iragarrita eta esanerak zeharraldatuz adierazita,

(4) Kratilo 432 a-b; 435 b-c. Louis Méridieren edizioan. Oeuvres complètes. Tome V, 2. partie. Les Belles Lettres. Paris, 1989.

non, benturaz, arazoa esparrutik esparrura ere zeharraldatuta geratzen den, azterketaren hatsarreak halamodutsukoak baitziren, lengoia eta ezagutza hutsarenetik beren erabilera eta apropiaziotara zeharraldatuta. Metaforikoa da Sokratsen ametsetako hizkera, eta metaforikoki agertzen da haren ahoan onoma gisa plazaratuta Platonen ideia: irudia, edozein irudi, hitzekoa tartean, egozten eta eragozten duen zera oinarrizkoagoa izendatzen du hitz horrek, hots, hori da kontatzen duena Platonentzat. Ideia da bere filosofiako onoma bakar gisaz agertzen dena Kratilo testuan, propio agertu ere, hitzaren zentzu tradizional hartan lehia bizian (438 d): “zeren nola erabaki, edo nora jo, izenen arteko gerrate zibil honen erdian aurreantzean...?”⁵

IV.

Solas honekin aurkezten zuen Platonek eztabaida sofistikoa hizkuntzen gainean (383 a-b):

HERMOGENES: Kratilo honen ustez, Sokrates laguna, jatorrez datorchio den orori den horretan bere izenaren zuzentasuna, eta ez deituraz, bateon batzuek deian bat etorritz beraien ahotsen artean hautatuz hotseginala, aitzitik zuzentasuna jatorrez datorkieke izenei, bat eta bera gainera, den Helenoentzat den barbaroentzat.

Delako eztabaida hori termino hauetan inon mahairatzen zen jakin ezin denez, Platonen testuan horrela mahairatzen dela da gauza ziur bakarra; horrela mahairatzen da zeren horrela jasotzen dira sistematizatuta, bide, eztabaida ez baina eztabaidak izango ziren haien oihartzunak. Muturretik muturrera aurkari bezala agertzen diren ikuspuntu horiek, esparru zabalago batean garatzen ziren beste eztabaida batzuen hotsekin nahasian formulatu zuen espresuki Platonek: hitzak jatorrezkoak diren ala egiunezkoak diren, eta gizarteak zein gizatasunak zer duen jatorrezko eta zer egiunezko, parez pare truka litezkeen galdegaiak dira. Lehen zeharraldaketa honen bitartez kokatzen du bere lekuan Platonek eztabaida. Bidebatez, esparru bihurketa hori are nabarmenagoa egiten da bigarren baieztapen ho-

(5) (438 d): *onomáto:n oûn stasias nto:n... tíni éti diakrinoûmen, é : epi tí elthóntes;*

retara begirada botaz, hortik, izan ere, tradizioz gizatalde bereizketarako irizpide erabakigarrienetakoa zitzaiena ere, beren hizkuntzarena alegia, zalantzatan jartzen baitzen, hizkuntza eztabaidatan kultura hizkuntzaren eztabaida jokatzen zela oroituz. Eztabaida sofistikoak bigarren termino hauetan planteatzen zirentz ere ezjakitun, bigarren zeharaldaketa hau lehenbizikoaren osagarri gertatzen da.

Itxura guztien arabera, horretakoz, hitzez hitz izenen zuzentasunaz argia egitera etorri behar lukeen idatzi honen muinean ez legoke zehatz eta mehatz lengoaiaren edota lengoaiazko arazo bat edo beste, kultura arazoa litzateke egon dagoena, hasera batean behintzat: hortik heltzen zaio eztabaidari, eta hortik eramaten du Platonek berehala berak azpimarratzen dituen berezitasunei esker, berezitasunak baitira banan-banan guztiak; dena dela, egia da oraingo honetan, sofistikaren aurka prantatu zituen argumentu ugarien artean seinalatzen dena hizkuntzazkoa dela, hizkuntzaren inguruan haiek aurreratuari beraiek erratua erantsi nahian.

Hermogenesek eta Kratilik ordezkatzan dituzte, hurrenez hurren, aurka jartzen diren irizpideak, hitzetan jatorrez ezer ez legokeela ala dena jator litzatekeela. Bi-biak dira, hala ere, pentsaera bakkarraren lagin, sofistikaren bi mutur, alde beren erlatibismoarako joera erakutsiz, eta alde beren izaera lehiakorra eta hantustea: maisu ziren bi arrazoi horiexengatik. Dena dela, bietako bakoitzak antzeztan zituen ikuspuntuak ez ziren izan jatorri berekoak, Hermogenesek antzeztan zituenek zeuzkaten iturri ezagunak, eta Kratilorenak, izatez, sofistikaren emaitza zuzena izan ziren. Hitzen eta gauzen artean elkarren mugapenak badirela, eta, beraz, hitzen eta hitzunen artean ere egon behar luketela, hau da, lehenek berezkotik luketenaz bigarrenen artean asmatzaileak eta erabiltzaileak, arau emailleak eta arau jagoleak, behar luketela, zuzenean sofistikaren bornuan plazaratzen den arazoa da, ez du aitzindaririk, tradizio poetikoan eta aurreiritzi hutsez sostengatua besterik, alegia gisara sostengatua, Platonek leinargiro erakutsi zuen bezala.

Aitzitik Hermogenesena sostengatzera zetorren tradizioa erdifikatuta zebilen, eta lengoaiaren depreziazio batera bideratua zegoen, "presokratikoak" deituak izan direnen multzoan. Alde batetik, izan ere, hitzen aldikotasuna, egiunean oinarritua, ohartzera iritsiak ziren korronte materialistak, hitzenarekin batera, noskixego ere, zentzumenena akordioan letorkeelarik; bestetik, korronte idealista-

rantz zuzenduago topatu zirenak, non jatorrezkoari ez baitagokion izenik ez izendatzerik, nola onoma emate hutsean, hala onoma hutsez deus egiantzekotze hutsalean, usteak egiazat ezarrita baitziren. Adar honetatik ere apainki saiatu ziren, antza, sofistak irizpide horiek berenganatzen, eta apropiazio honen satira ere egiten da testu platonikoan, ez poeta eta ez filosofo ziren haien teoriak agertzen direlako, sofista ezagunen izenean, beren narrazioak sostengatzen. Platonentzat, orokorrean, sofistika arestiko tradizio horietaz (poetikoaz eta presokratikoenaz) balliatzen zen modua maiseagarria da errotik zeren beraien ospeaz eta itzalaz autoritatez jantziz beren buruen ezintasuna babesten zuten, eta berea egiten zuen Platonek Sokratesen ernegua: aitzindari haiek (Homero eredu) ez zeuden han beren hitzen alde jarduteko, eta sofistak ez ziharduten haien hitzez beren jarduerak zurriz baizik. Platonek, horregatik, beren hitzen alde ezin jardun zuten tokian ikusten eta jartzen zituen sofistak trikimailu berberaz baliatuak: beren esanetatik narrazioak egiten zituen.

Kratilo honetan nagusitzen dena, lengoia mintzagai, narrazio horietako biren jarraipena da. "Egiaren maisu" izan zirenetatik, ospez, "hitzaren maisu" izan nahi zutenetara, arazoa lengoaiaren eraketara aldatua zen, eta bi urrats nagusi emanak zituen jadanik, zein zeinetatik eta zein zeinetara erratuago: lehenbizikoan hizkuntza norbere neurriko eginga zen eta bere horretan lazotzen zen egiunezkoa ausazkoa; bigarrengoan neurri ororen gainetikoa bihurtua zen eta ausazkoa areago estutzen zen norbere neurrikotik norbere borondatekora igarotzen zenean. Platonen iritzia, aferu hauen inguruan, aurrenari hurbiltzen zitzaion, lengoia soil-soil eta xume-xume giza neurrikoa zatekeena onartzerakoan, eta ez hala ere bere dohainen artean bikainena balitz bezala, gizarte harremanak ere bere bizkarraren jasota zetzatela uste izateraino ez behintzat; hala uste zukeenari, bigarren urratsean, Platonek onartzen zion aierua, zeinaz giza hitzaren dohainaz haragoko ahalmen jabetu gabe bati, anartean, hizkuntzaz haragoko bati hain zuzen, jaramon egin baitziezalokeen, baina horregatik erruz ukatuz horretaz osotara inor jabe zitekeenik, hitz soilen maneluan oinarrituta are gutxiago. Platonentzat, jatorrez izan ala egiunez izan, giza sorkaria zen bete-bete hitza, eta ez zen aski, nahiz norbanakoaz haragokoa ahalik eta gertuen jarri, hots, haragoko hori nor bederatik arras urrutira zatekeen inor bereziren

bati eratxeki ordez, huts-hutsean gizarteari eratxekiz, ez zen aski, bada, maila horretako harremanen ardatz bihurtzeko ere, ez tratuari zegokionez, ez heziketari zegokionez, ez jakintzari zegokionez.⁶

V.

Hizkuntzazko gorabehereri buruzko sofistikaren jarrera parodiatzera etorri zen Aristofanesen komeria hartan bezala, hitzak bitan sailkatzen dira Platonenean, bitarako arrasto hori ez delako asmatua, jarauntsia baizik. Aristofanesen komerian egiten diren bereizketak, egiten diren eran txitez ezagunak eta erabiliak diruditenak, praktika sofistikotik egotziak eskuharki, sailkapen nagusi batzuen oihartzun izan litezke, jukutriaz gogoratuak ematen duten arren: "denek lekitetena" hor (Lainoak 692) maskulinoak eta femeninoak egitea ez ezik, izen arruntak eta izen propioak bereiztea ere balizateke, eta denek jakina dirudi komerian izenetik izana etorrarazi litekeela baita. Eitez, ohizkoa bide zen bereizketa hori aintzat ematea hitzen sail nagusiak egitearren, bi nagusi horien artean nagusigoa iradokitzea ere bai, eta, ahalbaitanez, nagusienaren aiora beste sailkoei neurria hartzen salatzea. Onoma zeritzan bere aurkibide zehatza eskaintzen zuen hitzari, izenak izana adierazi zezakeelarik, gizarte izatea haatik; epos kategoriara igarotzen zirenak, horrela, dagoeneko aurrenora jasota aurkitutakoak ziren, edota jaso zitezkeenak, errealitatea eralki zezaketelako hain segur, gizarte balio batzuekin edo besteekin jantzirik. Etimologia eta izenemate hori eskutik zetozen tradizioetik, tradizio poetikotik, Grezian.

(6) Azken azalpen hauetan Irakurlea iparrik gabe aurkitu daitekeelako agian, ez baitira azalpenak dagozkien emalleen izenekin laguntzen, eta hala ere pittin bat galduta ibiltzea guztiz zuzenduta ibiltzea baino hobe litzatekeela sinistuta, dena den, hona hemen arestiko ikuspuntuak, gutxi gorabehera (nahasian baitatuz Platonen testuan), ezagutarazi ditzaketen buruak izenez izen: "korronte materialista" izendatu dena Demokritoren esanetatik ateratzen da; "korronte idealista" deltuaren buru da Parmenides, eta Empedokles bi korronte horien erdian lekutzen da; Kratilo-ko "narrazio" nagusia Heraklitori hartua zaio; eta "hitzaren maisu" deitu direnen bidean, lehen urratsa Protagorasi dagokio, bigarrena Gorgias. Jakina da, bestalde, nortzuri deitu izan ohi zitzaizen "egiaren maisu".

Platonen dialogoan, Hermogenesekin hizketan, hasiera-hasieratik, izen propioak hartzen dira eredu bezala, eta eredu horren ariora sartzen du saltsan Sokratesek. Poeten etimologiak izan ziren horiek, izen propioek izendatuaren nortasun mitikoa erakutsi baitzezaketen, poeta epiko, himniko eta dramatikoaena batez ere, ez hainbeste lirikoena behar-beharrez, zergatik ze prozedura etimologiko horrek narrazioa behar baitzuen: Afrodita Kronos irendu ondoren honen barrabiletatik irten zuen hazia itsasoko kresalarekin bategin ondoren izan zen erne, bere horretan izendun eta izarizko, "aparraren kume" ... dio zela bere kontakizunak.

Haatik izen propioen estatusa da prolematikoena, hain zuzen ere, etimologistarentzat izatez. Zentzu modernoan, bere usteak adierazi zituen Saussurek estreinakoz, leku izenen bitxikeriaz jabeturik, bilaketa etimologikoaren araubide nagusienaz ezin baitira hizkuntzan ediren (213 or.): "Analogiaren inongo eraginik jasotzen ez duten bakarrak hitz soilak dira, hala nola izen bereziak, eta horien artean leku izenak. Leku izenek ez dute inolako analisirik onartzen, eta horrenbestez, haien elementuen interpretatzerik ere ez; ez da inoiz azalduko haien ondoan bere tokia hartzeko lehian sartuko den formarik". Bada, oharpena izen propio orotara zabal daiteke: haue-tan, beren artean analogiarik ez dagoelako, araketa etimologikoak ez du zentzu handirik. Izen horiek ez dute esanahirik hizkuntzan, kokapen bat daukate hizkuntzaz kanpo, gizarte harremanen sareetan, eta ez dira lexikoan sartzen. Euskaraz deklinabideak ere bereizten ditu.

Platonek, aldiz, doi-doi alderantziz, eta egiten zuenaz jabeturik, mahairatzen zuen arazoa, horrela plazara arazten zionean Hermogenesi propio, Sokrates ironikoa ondoan zeukalako zain hartatik tiratzeko. Alegia, izen propioak, esanagatik berez beren erreferarekiko loturarik ez dutenez, aldagarri direla ikusten zuen (esklaboari aldatu ahal zion nahiera bere izena, libreari ez, sozialki zegoelako behartuta hain zuzen ere), beraz izen oro era berean prezia zezakeela uste zuen, zaldiari dei ziezaiokeen "gizon", eta gizonari "zaldi".

Platon, tradiziozko egitamu honi so, etimologiak egiteko bidearen bilaketan abiatzen da; bide hori tradiziozko eruedetan aurkitzen zuen. Horretara zuzendu zuen Hermogenesen eta Sokratesen arteko elkarrizketa lehendabizi, haren hipotesiari erantzuteko. Haren arabera, egiunezkoa eta apetzakoa batera egin litezke, nor banakoaren mailan adina gizatalde mailan gainera; hizkuntza ezberdinen

sorkuntza halatsu agituko litzateke, talde apetzaz: ausazkoak lirateke guztiak hein batean. Hermogenesen hipotesiak orain, haserako baieztapen haietan alpatzen ez zena dakar berarekin: hizkuntza ezberdinen sorkuntza anitzaren arrazoi ere ematen zuen; alta, hitzak egiunez eginak izaki, hizkuntzak erabiliaren eta arautuaren poderioan jasoak lirateke.

Sokratesen arrapostua bitara antolatzen da: lehenengo, norbanako izatetik gizataldeko izatera dagoen aldea ohartarazten dio besteari, eta zer ondorio datorren hortik hitzen "akordio" horientzat: hizkuntzak ezin du izan norberaren apetak bezala gizartearen apetako aldi berean, hiztunak deituetan bat etortzeak baterako dituen ezaguera amankomuna eskatzen du, eta ezaguera horrek eskatzen duen homologiak hitz hutsen esparrutik esankizunen (logoi) esparrura aldarazten du arazoa: komunikazioa egiaztatzeko, hitzak zerbait esateko direnez, esaten den hori zer den (ousa, t nta) eduki behar da lotuta akordiozkoan, hemengo homologia honetan oinarritzen da-eta aurrekoarena, eta beronen bitartez norbanakoaren eta gizataldearen artean egon litekeena.

Haserako pasarte hauetan ematen diren argibideak erabakiorrak dira, gainerako guztian etorriko denaren itzalean "ironia platonikoa" egituratzen dutelako. Batetik, "hiztuna" bi eratara uler daiteke, borondate linguistikoren baten jabe, apetadun den norbait bezala (idi te:s), ala hiztun talde bateko partaide bezala (polte:s), non borondateak bateratu diren elkar hitzartzen dutenaren mesedez (n mos); akordiorik egon dadin (xynth:ke: ka homologa), beraz, hiztun talde hori (de:mos o:i) jartzen zaio aurre egiten norbanakoari derrigorrez. Gero, hiztuna eta hiztun taldea bateratu, elkar osatuz eta nortasun bat eta bera irabaziz, "borondate linguistiko soziala" bere buruaz jabetzen denean (thos), orduan, oposatu ahal zaio hizkuntza hizkuntzari eta, berebat, kultura kulturari, edota besterik gabe kultura kultura-ezari, helenoa barbaroari legez (385 d-e).⁷

Gauzei nola edo hala hots egitetik, era batera zein bestera nahi eta nahi ez deitu behar horretara (eth zo: te ka kal o:) dagoen

(7) Hoúto: dè kai tais pólesin horò: idíai hekástais ení ot' epi toís autoís keímena onómata, kai Héle:si parà toús állous Héle:nas, kai Héle:si pará barbárous.

iragaltzaren arauz sortzen da gauzak izendatuta uzteko beharra, haatik izendatze honetan gauzez jabetze bat ere badagokeenez, jabetze era ezberdinen isla dirateke hizkuntza ezberdinak. Honenbestez, izenak ematea (onomzo:) hitzen esanahiaz jabetzea baino zerbait gehiago da, gauzei esanahia ematea da. Jabetze linguistiko horiexen oinarriez ikertzeko txanda iristen denean tinkotzen da hondarrean den eragile kulturala, hizkuntza hainbat mundu aurrez aurre direla; Sokrates helenoarena nolakoa litzatekeen argitzera etorriko da: mundu helenoaren errelatoak bilatuko ditu grekerazko izenetan, mundu mitikotik hasita.

Bilaketa ajeatuta dago, nolana den ere, hatsarre honexetatik, zeren eta izenak zentzu horretan bikaintzearen, hitzak beren eduki arruntaz bestela egokitu behar baitira, munduaz egina den irudi horretatik hartuko dute esanahia doi-doi, ez gauzen arrazoiz zuzenean. Aldi berean, hitzak izen bilakatze horretan borondate sozial bat, kultura bat, eraikitzen den heinean, beren balioa ere soziala bihurtzen da, hots, kulturalki bilakatzen dira esanguratsu, eta izenen azalpenak emateko bide ere bihurtzen da, hau da, aditzera duten hitzak dira noma. Izenen zuzentasuna hitzen balore sozial horietan aurkitzen da nonbait.

VI.

Hiztun izatea beste atributu berezirik ez lukeen hiztuna ezabatuta geratzen da, hiztun talde zehaztugabearekin batera, eta arrazonamenduak hartzen duen tankera honek goitik behera baldintzatzen du elkarrizketa. Hiztun anonimoa ez baina hiztun dohatua, nor litzatekeena bilatzen da orain, hitzak erabiltzeko gai izateaz gain gauzak zuzen izendatzeko gaituta legokeena. Horregatik, inor horretarako gai litzatekeen kuestionatzen da, eta nolako dohainekin litzatekeen gai, hain zuzen ere; erantzuna berez etorriko da arrazonamendu orokorraren harian, dohain bereziren baten jabe behar baitu izan, horrek bihurtzen duelako norbait berezia, hau da, gizataldeari izenen zuzentasuna erakutsiala gizartea ere arautuko lukeena. Kratilo-n proiektatzen diren figurak sofistak dira alde batetik, jakituria berezi batekin dohatuta, eta tradizioa beste alde batetik, aditzera berezi baten jabetasunean. Platonen narrazioan elkarren jaraunsle dira biak,

eta tradizioan emanda topatzen zuen horretatik azaltzen ditu sofisten jarduera etimologistaren itzulinguruak.

Tradizioari begira egiten den lehen konstatapenak, hasteko, lengoaiak bereizten ditu suposa dakizkiekeen zuzentasun lerruneen arabera: bat litzateke guztiz duina, guztiz doia, jainkoen artean asmatutakoari egokitua, eta bestea heroien artean-eta zebilena, gizakumeen enteleguraino allega zitekeena. Gizonak ulertu eta izenda ezinaren mailatik eskura lukeenera igarota, lehen lengoaiaren aztarnatan bigarrenengoaren aztertzeko irizpidea eta eredia ateratzen dira; duintasun aditzera (gnos) hori da irizpidea, poeten etimologia narratiboak eredu hartuta. Duintasun dena da doi izenetan zuzenetara, eta duintasun dena da benetako gauzetan zeharretara. Txosten etimologikoak, horregatik, duintasunaren arabera antolatuko dira mailaz maila, eskalan gorago eta dolago zegoenetik aditzeraz beherago eta nahasiago zegoenera; mailaz mailako jarraipen honen lekuko da bizidunen artean gauzatuta eta bizidunen maila horiek izendatzen dituzten hitzetan bertan jasoa aurkitzen dena: "jainko" ala "jainkukume" izan, edota "gizakume" ala "piztikume" izan, aldeak topatzen dira onoma horietan berorietan. Aldeak alde, hortaz, mundu heleanaren deskribapena itxuratzen da hurrenez hurren, omenaren omenez lerrotatuta, aurkeztuko diren izen sorten etimologiatan: jainko izenak lehenik; zeru-lur, urtaro eta bertute izenak gero; giza dohain eta balore izenak geroago... Narrazio tipoak aldatuko dira gehienera, eztabaida luzatzen den gino berean.

Hermogenes isildu eta Kratilo hizketan hasten denerako, jadanik aski argudio topa liteke Platonengan bere hizkuntzaz kultura hizkuntza egin nahi lukeenarentzat, hau da, berariak jakituria bereizten baten iragole balitz bezala berea beste guztienaren gainetik jarri nahi lukeenarentzat; Sokratesek Kratilorekin hizketatzen duenari erne legokeenak, ordea, topatuko lituzke bide horretatik isiltzeko arrazoiak ere, eta platonismoaren zirrikitutan sartuko litzateke hitzetik hortzera, hizkuntzalariarentzat muntazkoagoak diren xehetasunetan ere bai apika.

Platonen begiekin ikusi nahi izatera, lehenagotik aipatuta uzten ziren bi figura haien ondoan, bizkarra ematen, agertzen zen dialektikoa, hitzun taldean hitzun huts, zeinaz izenen zuzentasuna azken finean hizketaren baitan bailegokeen, beste ezer berezirik gabe, galdetzeko eta erantzuteko dohainarekin gaitua litzatekeenaren adibide.

Sofistarenaz gai hauen inguruan zeukan Iritzia plazaratzeko idatzi zuen liburu hau Platonek, eta elkarrizketatu nagusiari izenarekin izana eman ziezaiokeenaren omenetan idatzi zuen, Hermogenes-i zegokion izariaz baliaraziz Sokrates (407 e- 408b):

Hitzari inguruka dabilela dirudi delako "Hermes" [izena], interpretari [herme:na] eta mezulari eta iruzurgile nahiz hitzen zimardikari zein tratulari izan, bere ekintzak oro direlako hitzaren dohainaren zordun. Lehentxoago esaten genuen bezala, mintzatzea [e rein] hizketan aritzea [lgein] da, eta Homerok hain sarri erabiltzen duen hitza, "asmatu" [em :sato] esanez, hori azpajorran aritzea ere bada. Bieta-tik hartzeko agindu zigun legegileak, hizketa eta hitzak [hizketan aritzea interpretatzen aritzea baita] asmatu [me:smenon] zizkigun jainko honi deitzerakoan: "Gizonak, zilegi da mintzoa asmatu zuena [t erein em :sato] E i r m e: s deituraz ezagutu dezagun". Guk, ordea, ustez polikiago itxuratu nahian "Hermes" izena ematen diogu.

VII.

Testu platoniko honen hotsa jaso zuten euskaltzale hauen artean leudekeen fundamente testualak eta ezberdintasun interpretatiboak ikus litezke xehetasunez dagoeneko. Testu hartatik etor zekiekeen probetxua islatzen da, bide, alpu soiletan baino zuzenkiago, testua-ren autoritateaz garatu nahi izan zituzten iritzietan. Hauen zuzentasu-naren arabera neur daiteke, neurtzekotan, bakoitzak egin zezakeen irakurketa zenbateraino izan zitekeen justifikatua, eta zenbateraino justifikazio-gabea.

Neurritsuena, zalantzarik gabe, Arnauld Oihenartena da, Platon beraren irizpideari lotuago agertzen den bezainbatean, zinez neurritsuago izatea hori gerta badadi behintzat. Irizkideago dira Platon eta Oihenart hizkuntzen jatorrezko dohainak juzkatzerakoan, are gehiago jatorrez luketen horretatik jatorri bakarra beren hizkuntzan bilatu nahi baliezale norbaitek sofista legez: Platonek bezala Oihenartek, hizkuntza anitzen artean bat gehiago irizten zioten bakoitzak bereari. Horratik, egiunez lortua zuketaren miran, kultura hizkuntza bezala ekar zezaketenari adi, apologistak izan ziren bai bata eta bai bestea; egokierak ezberdin gerta zitezkeen hizkuntza ezberdinetan, eta erka-tu: Platonek berea besteen gainetik edukitzeko arrazoi kulturalak

bazituen bezala, bilatu eta eduki nahi zituen Oihenartek berearentzat.

Oihenarten diskurtso apologista, balizko euskal kulturari dagokionez batetik, eta bestetik euskararen dohainei dagokienez, genero historikoaren altxotik ilkitzen da; zera esan nahi da, alegia, historiografia klasikoaren moldeei atxikirik, errekonozimendu historikoa aldarrikapen historikoaren sorgune dela. Herri baten egitada eta hautapenen bilduma kronologikoa, historiko gisaz lehenesten den herri garaileagoen bilakaerak berarekin karriatzen dituen irizpide orohar-tzaileen markoan garatzen da kritikoki; marko honetan egoki dakiokeen lekua, omena, finkatzea da helburua. Hizkuntzak herri ezberdinen nortasunaren ezaugarri behinenetakoak izanik, berriz, norbere hizkuntzaren apologia, marko historiko jakin batean finkatzen den hein berean "apologia", dagoeneko kulturazko irizpidetara aldatzen da dinez, bere din, barbaro den ala ez den ebaztera, ez hainbeste hizkuntz dohain hutsen miran, baizik eta kulturaz dohatuta zetozen eredu historikoen marko hartan, omenezko irizten zen mailara jasoa zenentz begira. Hau zen bere sasoiari kinkan zegoena historikoki: herri garaileen artean herri librea izatekotan bakarrik izan zitekeen kultura, eta bere hizkera zaindua, herri menperatuaren patutik libratua, hots, desagertua historikoki, eta ezabatua bere hizkuntza, edota barbarizatua ezpere. Oihenart euskal herriei eta euskarari buruz antzatsu jardun bazen, diziplina historikoak berak agintzen zuenaren arau aritu zen.

Euskalerritari eta euskarari buruz garaikideak zituen irizpideon ariora, erromatarren etorrera eta godoena iruditzen zitzaizkion Oihenarti kritikoak, eragile horien arabera erakutsi gura zuen haiek bere garaian irabazia zuketan ospea, antzinatean zegokienaren aldean. Lehenbiziko krisiak, erromatarren aurrean, herri duin baten aztarnak gordetzen zituen; bigarrengoak azaltzen zituen geroago irabazi sona dongea eta, bidebatez, ezdeustasun historikoa. Oihenarten iritziz, euskaldunei herri libreei zegokien tratua eman zieten erromatarrek. Tratu hau lukete irabazia, tratu horretarako duin zenentz juzku historikoa era zezakeen zibilizazioaren aurrean, beraien zibilizazioaren seinale bezala. Euskararen iraupena, aldi berean, juzku horrexen lekuko bat gehiago zen, eta ez zukeen iraupenik irauteko duin ere izan ez balitz: penintsulan lehenagotik zeudekeenak latineraren eraginez desagertu ala desitxuratu izanak erakusten zuen beraien egoera agitu zela menperatuaren sinuak makurrarazia, aldiz euskaldunen aztarna

litzateke, horrexegatik, penintsulako herrien antzinateko libertatearen hondarra. Oihenartek euskararen gainean aditzera ematen zuen iritzia historikoa zen bete-betean, ez ordea filosofikoa; bere lehentasun historikoa azpimarratzen enpeinatu zen hura, ez bere lehentasun filosofikoa, ondoren etorriko zitzaizkionak, "tubalista" "apologista" baino zuzenkiago, grinatu gisara.

Manuel Larramendik eta Astarloak, honenbestez, zaku berean sartuta zeukaten oin bat, oin okerra, eta bestearekin herren egiten zuten ezinbestean. Bien apologiak Platonen neurrietatik harantzagoak dira, sofistikoak dira osotara, aitzakiarik gabe; hauen moduak imitatu zituzten, ez Platonenak. Hasteko, orotarako jatorrien iturburu linguistikoa bihurtu nahi izan zuten euskara, berebiziko jakituria baten arrastoak bertan gora erakutsi nahian, jatorrez baillituen. Bukatzeko, narrazioa izan zen jatorriz aldatu zutena, jatorri helenoak utzi eta jatorri biblikoen uxarrean hasi zirenean, azken hauetakoa, hain zuzen ere, lehenetan jatorrezkoa ohoratzen zuten gisara, hitzarmen askozaz ere ohoretsuagoa hautatzen baitzuten biek ala biek euskaldungoarentzat.

Larramendiren erudizioa, Oihenartena bezala, ez zen batere urria, eta ez zuen hala-hola erabiltzen; aitzitik, buru argiz eta gartsu baliatzen zen autoritate klasikoez bere polemikatan, bai bere arrazoiak fundamentuz azaltzeko eta bai erretorikoki apaintzeko. Autoritate horien artean eskura zeukan Platonen Kratilo, aipatu ere aipatzen zuen, eta gainera testuaren ulermen egokienaz tematzen zen, hau da, testuaren irakurketa ezberdinen gainean ere polemizatzen zuen. Testuaren ezagutza zuzenaren lekukoak dira bere baieztapenak bezala, bere orrietara aldatzen zuen Kratilo-ko pasarteak: latineraz irakurri zuen, eta hizkuntza honetan eman zituen Sokratesen hasera bateko hitzak (390 d-e da pasartearen kokalekua grekerazko bertsioan).

Zuzenean Sebastián de Covarrubias eta bere hiztegi etimologikoa hartu zituen Larramendik ereduzkotzat, nahiz eta hark ere aintzat hartzen zuen tubalismoaren gainean ika-mika aritzeko hartu. Ontzat hartzen zituen, salbuespen batzuk salbu, hark aholkatzen zituen etimologiaren "lizentzia eta erregelak"; etimologiaren atarramentuaz ere bat bide zetozen:

No se puede dar de todos los vocablos introducidos en una lengua su etimología; i assí Cosconio, famoso gramático (según refiere Varrón) juntó al pie de mil dicciones, de las

quales no ay dar razn de donde se derivan, y a estas tales llama primitivas. Negoció es de grande importancia saber la etimología de cada vocablo, porque en ella está encerrado el ser de cada cosa, sus cualidades, su uso, su materia, su forma, y de alguna dellas toma nombre. Si nuestro primer padre nos dexara los nombres que puso a las cosas con sus etimologías, poco avía que dudar en ellos.

Kratilo liburuaren ezagutzak garai haietan susperraldia bizi zuela aitortzen zen, bestalde, Tesoro horri Baltasar Sebastin Navarrok idatzi zion aurkezpen gutunean, sineskeria eruditu hari eratxekirik berriro ere, nahiz beste polemika baten barruan:

*Y como la mayor parte del conocimiento de las cosas depende del de los vocablos, el que ayuda a ésta, ayuda mucho a todas las ciencias; y así los grandes filósofos antiguos trabajaron mucho en esta parte, como fué Platón en su Cratillo, que oy en día leemos, a cuya imitación los latinos trataron esta facultad.*⁸

Analisi etimologikoaren bitartez testu platonikoan sustatzen ziren arazoen artean bi nagusi eztabaidatzen dira Larramendirenean, eta bien inguruan neurritsuak ziren bere iritziak, are neurritsuago polemikaren beroan erabiltzen ohi zuen doinuarekin alderatuta. Abiapuntuko eztabaidari dagokionez, bi ikuspuntu erradikalizatuenak erlatibizatu egiten zituen zeuden zeudenean. Kontzesiorik gabe hitz egitekotan, Larramendik ikurraren arbitrariotasunaren hastapena ukatu egiten zuen, eta aldiz kontzesioak eginez, arbitrarietatea onartu arren, ez zeritzon desegoki horrenbestez hizkuntzaren asmatzaileei jakituriaren bat suposatzea, nolabait, hitzak asmatzean, nahiz ez izan jatorriz berezko lotura adieraziarekin, gauzetara egokitzen saiatu ahal baltziren, isomorfia idealak adina isomorfia materialak ere eraginez: gauza bigunek naturalki dituzkete hots bigunak, gogorrek gogorrak, etab.

Platonen testuan, bi posibilitate horiek begiratzen ziren, batetik besterako iragaitza seinalatzen zen batez ere, non hitzen osagarri

(8) Sebastián de Covarrubias Orozco. Tesoro de la lengua Castellana o Española, Ediciones Turner, S.A. Madrid, 1979. lk. "Etimología" sarrera, eta hitzaurreako 10. orrialdea.

semantikoa eta fonetikoa elkarrekin uztartuta eta nahastuta ere suposatzen zirenez, ideiek beren hotsak hartuko zituzketen bezala, hotsek har baitzitzaizketen beren esanahiak; bigarren planu hau lehenengoaren oinarri egiten zen gainera, bi planoen arteko iragaitza nondik nora zuzendu beharko litzatekeen azaldu nahian. Puntu honetan Larramendik leundu egiten zuen bere aburua, iragaitza hori justifikatzera ez zelako ailegatzen, suposa baitzitekeen bi maila horien artean haustura bat; horratik, oinarrizkoena zatekeen balizko maila horren despit, bigarrenarena, eratorriarena, ez zuen inolaz zalantzatan jartzen:

*Pues aunque en las voces simples, nativas y que son como raíces de las otras admitiésemos que no había más propiedad en una que en otra; en las compuestas y derivadas eso es evidentemente falso. La razón es, porque aunque las voces simples tuviesen una significación totalmente arbitraria y sin acomodación a los objetos (lo cual no siempre es verdadero), mas las voces compuestas, fija ya la significación de las nativas, tienen, no significación puramente arbitraria, sino natural propísima.*⁹

VIII.

Dena dela ere, Larramendiren eta Astarloaren artean dagoen aldea beren artean dagoen antzekotasuna bezain handia da. Larramendi apala izan zen Astarloarekin konparatuta. Biak izan ziren tubalista herrestari, baina, testu platonikoaren ezagutzari eta erabilerari dagokionez, atzean utzi zuen bigarrenak aurrenekoa. Biak parez pare jarritz, Astarloak iradokizun sasi-platoniko haiek noraino eraman zituen ikusiz, zenbaterainoko temaz gainera, Larramendiren aipamena erretoriko antzean geratzen da egia esan behar bada; Astarloaren irakurketa tematsuaren ondoan, emango luke Larramendik ez zuela irakurri ere egin. Hau gehiegi esatea da behar bada, baina gogotan hartu behar litzateke irakurri ere, latineraz irakurri zuela berak behintzat testua, eta bistan da traba hori izugarria agitzen dela kasu zehatz honetan: grekeraz zertxobait ez saiatzea batere ez saiatzea

(9) Manuel de Larramendi. De la antigüedad y universalidad del vasco. Roger Editor. San Sebastián, 2000. 97 or.

bezalatsu da. Haatik, testuaren ezagutzak harrarazi ziezaikeen hal-
zea neurgailu egokia badadi, nabarmena da Larramendiren entusias-
moa bere itzalaren azpitik gelditu zitzaiola Astarloarenaren aldean,
hots, irakurri ez balu bezala, konparazio batera; Astarloarena berriz,
konparazio berberaz, irakurri beharrik eduki izan ez balu bezala.

Astarloak irakurri zuela, gogoz irakurri endemas, baina oker,
testuaren azpilan platonikorako itsu eta, hainbestean, gehiegi ulertu
ere gabe (benetan hermetikoa agitu zitzaion testua Astarloari, Larra-
mendi baino askoz gehiago, biek luketen erdaren ezagutza gora-
behera), lekuko zaigu W. von Humboldt, testu horretan arras interes-
satuta zebilen bat hau ere, bestearen hegaldietarako zuhurtasun
handiagoaz eragotzita ordea.

Adelung jaunaren lanari Humboldt eskaini zizkion iruzkin jorien
artean honako hitz hauek irakurtzen dira, berari teorikoki zainean jo
eta gogotan hartzen saiatu zen hitzen eraketaren arazoaren inguruan:

*La mayor parte de las palabras vascas son muy com-
puestas y las trazas de su composición son muy visibles
(...) Esta averiguación de los sonidos radicales constituye
por consecuencia una parte importante de la análisis de
esta lengua. Los adoradores casi supersticiosos de la
lengua vasca llevan tan al extremo este análisis de las
palabras, que explican cada letra de un modo muy signifi-
cativo. Se dice para no citar más que un ejemplo sacado
de Astarloa, que atza, el dedo, está compuesto de a el
signo de la fuerza y tz el de la abundancia propiamente
abundancia de la fuerza. Sería en efecto necesario deta-
llar más particularmente en tratando con más extensión
de las cualidades de esta lengua, si este sistema que ha
sido ciertamente llevado demasiado al extremo, está fun-
dado realmente.*¹⁰

Koldo Mitxelenak dotore asko (hau da, hitz gutxitan, baina
zehatz eta mehatz) adierazi zuen Astarloaren asmakizun aizuna sa-
latzen zuen itsukeria, fonema morfematizat hartzen zuen-eta, bere-

(10) Wilhelm von Humboldt. "Correcciones y adiciones al Mithridates
de Adelung sobre la Lengua Cantábrica o Vasca", in RIEV Ao 27 Tomo XXIV
Num. 3. San Sebastián, 1933.

ber zerbaiten adierazle balitz bezala, esanahiak balitu bezala, Humboldti buruz zekarren iritzia dudatia gorabehera; haatik, nago Mitxelenari haren testua Astarloarenari zordunegi ez ote zitzaion iruditzen. Lotsatiegia iruditzen zitzaion behinik behin Humboldték Astarloaz idatzi zuen kontsidero orokorra, eta zailegia gainerakoan Astarloari har ziezaiokeenetik Humboldték bereganatua zukeena bereiztea. Bereizteztasun honen oihartzuna ez zetorkiokeen, Mitxelenaren irudiko, Humboldték Astarloari gaitzerizten zizkion ohar puntaletatik, haruntzagoko usteren batetatik baizik, zeinaz Mitxelena bera hizkuntzaren eta kulturaren arteko lokarrietaz mintzatzeko paradan ballatzen baitzen:

*Si alguien llegara a interesarse entre nosotros por la historia de las ideas lingüísticas, valdra la pena de estudiar si el pensamiento de ASTARLOA dejó alguna huella en el de HUMBOLDT que vaya más allá del análisis de problemas lingüísticos concretos.*¹¹

Itxura guztien arabera, Humboldtengan garatzen den joera, arestiko guztian "hizkuntzaz" eta "kultura hizkuntzaz" zehaztatu nahi izan diren adigaien ariora ulertuta doi-doi, Astarloak garatzen zuenari lotuegia iruditzen zitzaion Mitxelenari, eta hor oinarritua ere bai apika, bere ikuskera orokorraren iturburuak ere bertan baileuden. Errenteriako hizkuntzalariaren hitzak hemen ematen zaien zentzuan hartzea zilegi den segurtasunez jakiteke, jakin artean, usteok uste bat litekeen hori ukatzeko behintzat balio bezate besterik ezean. Zeren eta, Humboldt Astarloaganik zenbatenaz den hastandua, hainbatenaz aberasten baitira bere gogoetak euskararen inguruan, non ez baita ari lanean geroago izango den hizkuntzalari aurreztaria, baizik eta lehenagotik ere bazen etimologilaria. Etimologista bezala, askozaz ere hurbilagotik atxikitzen zaio M. Larramendiren lanari, bere xehean, Astarloarenari baino. Azken honen ekarpenetatik Humboldték eskuratu zuen eredu orokor bakarra, behar bada, haren estatistika fonetikoaren praktika izan zen, praktika horren emaitza objektiboaz gain;

(11) Luis Michelena. "Lengua y Cultura", in Lengua e Historia. Paraninfo. Madrid, 1985. 144 or., 1 oharrean. Honen eta bere aurreko kapituloko artikuloren ezagutzara laburtzen da nik Mitxelenaz esan dezakedana gai honen inguruan, osterantzekoak nire suposamenak dira. Ik., beraz, bertan, "Guillaume de Humboldt et la Langue Basque" artikulua ere, 126-142 orrialdeetan.

emaitza horren berrikuspenak egiten ausartu zen adoretzu Humboldt oharrez ohar, baina interesa eta egitamua lehenagotik zetozkion ziurrenik, iturri klasikoago haletatik hain zuzen ere. Berauen artetik, bereberki, Kratilo platonikoaren eragina begien bistakoa da honenbestez, eta, nork daki, Platonen iturrietan garbiago ikustearren jarri zuen hainbesteko seta berak, iturri honetako uretatik edan ahalizateko Astarloaren arreagoak zertxobait harrotu eta garbitzen.

Etimologia modernoak, lehenago argitu diren terminotan, Humboldtten asmoen miraila dirudi, ez mirariz, Saussuren irakurketaren arrazoiz haatik. Humboldttek "analisiari" oinarritzen zuen etimologiaren zinezko azterketa, eta jakitun zen, horregatik, beste hizkuntzekiko ahaidegotasunak bilatzera zuzendu bitartean kolokan uzten zuela lana, hurrengo bat, osatuagoa eta zuhurragoa, agintzera iritsi zelarik. Honainokotik, bada, uste izan liteke euskararen ikerketa horrenbesteko gogoz bideratzeko asmotan baldin bazebilien, berarentzat esanguratsuago eman lezakeen beste ikerketa orokorrago baterako bide irudituko zitzaiolako zela. Bide hori "platonikoa" zenaren frogara, horratx, etimologiaren ikuskera moderno hartatik so guztiz santua ez liru diekeen hirugarren ezaugarri hartatik dator, hau da, "analogia" zen etimologiaren giltzarria Humboldtentzat ere, baina analogiaren erabilerara agitzen zen bitxi bere horretan Humboldtten lanean: "sistema analogiko" horien erroetarainoko bidaia egin nahi luke berak, antza; horretara bide zen aberasgarri euskararen ezagutza berarentzat. "Analogista" zen bere sena, eta "anomalisten" senarekin lehiatzen zen espresuki.

Astarloarekiko mesfidantzaz hanpatu zitzaion Mitxeleneri Humboldtenganako susmoa, honen iturriari begiratu gabe harenetara baitaratzen zuelako zalantzati. Egitez ondo justifikatuta zegokeen gehiegikeria baten susmoak ikaratuta igual, denbora hein batean arrazoi ematera etorri zaiolarik, nola eta Astarloa bezain suelto ibiltzetik, balizko euskal hermetismo hura euskal kabala bihurtuta iristeko larrian geneukala igarrita baitzebilkeen Mitxelena igorlea. Kanpala jotzeaz arduratuak zaizkigu gure On Felix Zubiaga eta bere Konpainia, eta, denek batera, erditu digute parto ederra.¹²

(12) Felix Zubiaga. Euskal mito-erritoak eta Euskara. Ibaizabal. Amorebieta-Etxano, 2001.